

սուլթանն շառաւիղը անկարող է թափանցել:

Բիծեւն իսկ զոր կը նշմարենք այնպէս փախստական են, իրենց ցուլացուցիչ կառողութիւնը այնքան խիստ է, որ աստեղծագէտները ինչպէս Փայլածուի համար կը վիճեն դեռ իր թաւալականութեան տեղողութեանը վրայ:

Յարգենք գաղտնիքը որով կը շրջապատուի փայլուն հովոյի աստղը (Աստղիկը, Գիշերավարն), և հետեւինք մեր լուսաւոր ճառագայթին, որ այս անգամ զմեզ կ'առաջնորդէ Նրկրիս վրայ:

(Շարունակելի)

Թարգմ. Հ. ԽՈՐԷՆ ՍԻՆԱՆ

ԳԻՒԱՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԴԻՄԱԿՆԵՐԸ

Մեր քաջակորով Արշակ Բ. Թագաւորը, երեսուն տարիներ զիւնազրտութեամբ և քաջութեամբ երկու հզօր թագաւորներ խաղցուց և պաշտպանեց իւր սահմանները: Վասակ Մամիկոնեան կարճահասակ զօրավարը, առիծի պէս թաթերը դրած երկու սարերու լանջերուն, Պարսից և Հռոմոց, որուն վրայ որ յենոյր, դէպ ի գետին կը տապալէր, յաղթող ըմբիշ մ'էր որու պառնկն գետին չէր տեսեր: Սակայն մի օր, նման բան մը արդի Բօշլէկիսթան, մոտ գտաւ Հայ բանակի մէջ, սկսան սորոտել, գաղտագողի թողել լքել ճակատն և փախչել. երկարատեւ պատերազմն ատելի ըրեր էր կոիւր, և ցանկալի՝ հանգիստը: Արշակ և Վասակ մնացին միայն. բայց երկուքի անոնը դեռ սոսկումն կ'ազդէր Պարսից, ուստի դաւաճանութեամբ որսացին և Հայ իշխանագուններէն կամակից եղան իրենց թագաւորի մատնութեան: Արշակ Շապուհի գերին էր, Վասակ կալանաւոր դրան առջև: Շապուհ կը զգար գործուած վատութիւնը, և աշխարհի դատաստանի առջև չէր ուզեր որ իմացուի բարեկամութեամբ խաբուած թագաւորի կեանքին դարան գործելը, կը խղճէր անոր գերութեան վրայ բայց արձակել չէր ուզեր: Գեղեցիկ Հայաստանը զրաւել էր սիրտը: Ուստի հրապարակաւ իբր դաւաճան մը հաւաստելու համար

Հայոց թագաւորը, դիմեց կախարդութեան: Հող բերել կու տայ Հայաստանէն և կը փռէ իւր այգորելի տաճարին յատակի մէկ մասի վրայ: Այս թանկագին գորգերով կը ծածկէ դահլճի յատակը, ճոխ խորտիկներով և ազնիւ գինիով վայելած սեղանէն վերջ, Շապուհ Արշակի հետ թեթեւ մտած կը սկսին ճեմել վեր ու վար: Երբ Հայ հողի վրայ կը քայլեն, Արշակ եւեկտրական հոսանքէ մը ցնցուածի պէս կ'երերի կը դողդոջէ մարմինն, մագներն կը դիզուին գլխուն վրայ, բարկացայտ աչքերով կը մռնչէ Շապուհի երեսն ի վեր: Շապուհ անհաղորդական մարմնոյ ցրտութեամբ, առանց այլայլելու կը տանի ընկերը Պարսիկ հողի վրայ, կախարդական հոսանքը կը կտրի, Արշակ խամրած, թօշնած գոռոզին աղերսարկու կը դառնայ իբրեւ ստրուկ և գերի: Շապուհ երկիցս և երիցս փորձելէն զկնի, գոհ սրտով կը նայի իւր պալատականաց երեսն, և նահասեր էր իւր նպատակին. փորձով հաւաստեց թէ Արշակ թշնամի էր իրեն և փաստապարտ Պարսից Տէրութեան. հրամայուեցաւ փակել Անյուշ բերդի մէջ: Իսկ Հայաստանը բաժին ինկուս երկու հաւկտակամարտ Տէրութեանց, որոնք երկուստեք ԴԱՄԱՎԱԿԻՑ էին Հայոց թագաւորութեան:

Աղեքօք սխալած պիտի ըլլամ, եթէ

չորրորդ դարու պատմական նորավէպ մը հանդիպցնենք քաններորդ դարում Սան Ռէմոյի մէջ տեղի ունեցած տասնօրեայ եղեռնորդութեան (դրամային), որու մէջ զոհ գնաց Միացեալ Հայաստանի անկախութիւնը, Հայկական չորս նահանգներու և Կիլիկիոյ անջատուած և օտարացուած, Այս ողորդութիւնն խաղցուեցաւ երկու արարուածով երկու տարբեր հոգեբու վրայ:

Լոնտոնի նստաշրջանին՝ Գերագոյն Խորհուրդը՝ Հայաստանի հողի վրայ գտնուածի պէս, Հայկական պետութեան սահմանները նպաստաւոր կերպով՝ գծելու հարկն զգաց: Հոն հասարակական կարծիքը իւր բարեւար ազդեցութիւնը ունեցաւ Գերագոյն Խորհրդի վրայ, ուր Դաշնակից ազգի մը համար, հանդէպ հասարակաց թշնամիին, թուրքին, յանուն իրաւունքի և արդարութեան՝ կը պահանջէին որ արդարացի լուծումն տրուի Հայկական Հարցին և Հայ ազգին, որ Դաշնակիցներու համար համեմատաբար՝ աւելի զոհեր տուած էր քան շատերը և տուած զոհի համեմատ ալ արդիւնք ունեցեր էր վերջնական յաղթութեան մէջ: Եթէ երկրի մը միահամուռ լրագրութիւնը, հասարակական կարծիքի լրագրմանն է, կրնանք ասել որ Անգլիական ժողովուրդի կամից արտայայտութիւնը ընդունելի եղած էր Գերագոյն Խորհրդոյն՝ Լոնտոնի մէջ, որուն միւս դաշնակիցներն ալ հաւանեցան, համաձայնեցան և ըրին իրենց որոշումները: Այդ Պաշտօնական Նիստը, որ Հայոց սահմանները գծելու զբաղած էր իւր որոշումն կայացնելէն վերջ, իրատեք և արդարութիւնը կը պահանջէին Գերագոյն Խորհուրդէն, որ իւր որոշմանը վրայ հաստատուն մնար: Բայց այդպէս չեղաւ:

Թուրքիոյ սահմաններն որոշելու համար, Գերագոյն Խորհուրդն որոշեց գումարուի Սան Ռէմոյ իտալական հողի վրայ: Արդիւնքը ցոյց տուաւ որ զիւանագէտներու ոտքի տակ, առատ թուրքի հող դրուած էր: Հոն մոռացութեան արուեստը քաջարի դաշնակիցը, անոր սեփական հայրենի գա-

ւառները, որոնք ոչ պակաս նուիրական էին քան զԱլլահ և Լօրէն, քան զՊիումէ, Ջարա, Սերենիկոյ, մեզի համար, և իրաւունք և արդարութիւնը կը պահանջէին ազատել զանոնք դարաւոր թշնամու ձեռքէն և կցել մայր երկրի հետ: Թուրքասիրութիւնը իւր զագաթնակէտին հասաւ իտալիոյ մէջ, Եւրոպիոյ պատրաստած դիտակահաղի վրայ: Իտալական լրագիրները շփոթեցին իսկական բարեկամը և դաշնակից Հայը, անոր թշնամու ղադրաբար, թուրքի հետ: Գաղղիոյ բարձրագոյն, մէկ Պիէր Լատի մը շատ է կ'ըսէին. իտալալուստ տասնեակներ կարելի էր համբել: Ինչ բանի վերագրել այս քաղաքական յոռեղջութիւնը, հաճախ զինադադարի առաջին ամիսներուն, երբ իտալական դահլիճը բողբոլիին համակիր Հայ դատին և Խորհրդարանի մէջ 200 է աւելի երեսփոխաններ իրենց անկեղծ համակրութիւնը և աշակցութիւնը յայտարարեցին Հայաստանի ազատութեան և անկախութեան համար: Նոյն իսկ իտալիոյ առաջին բանաստեղծը, Գարբիէլ Դ'Աննունցիոյ, Ֆիումէի հերոսը, ակուաները կրնտացնելով այն Տէրութեանց դէմ որոնք չէին համաձայնեցր ֆիումէն իտալիոյ թողուլ, կը սպառնար հասնել օգնութեան իւր եղբայրներով ազատել զիրաւնտա, զեղիպտոս, Միջագետք, Պաղատին և Փոքր Ասիոյ մասերը յափշտակողներու ձեռքէն և վերադարձնել բարեկամ հարստահարուած թուրքին. իսկ Հայոց և Հայաստանի համար և ոչ մի խօսք: Անշուշտ մեծ բանաստեղծն ալ համոզուած էր Էնվէրի, Քէմալի և այլոց ադի արտօնքներուն թէ յափշտակող, զրկող, ջարդարարներն Հայերն եղած են. իսկ բարի, մարդասէր և զարգացած թուրքը զոհ եղած Հայկական բարբարոսութեան:

Վարչապետ Նիստի խղճմտանքի վրայ կը ծանրանայ նաև Կիլիկիոյ վերջին ջարդերու պատասխանատուութիւնը, որուն համար երեցան իրենց լուծութեամբ, ամենայն լրագիրներն, որոնցմէ մին միայն բողբոջ ըրաւ այդ խժգոնութիւններու դէմ, որ զործուեցան հակառակ զինադադարի պայ-

մաններուն՝ որուն պահպանութեանը պարտաւորեալ էր նաև իտալիա, և չուզեց իրաւունքը և արդարութիւնը յարգել տալ:

*
*
*

Իտալիա յառաջ և յետոյ Համաշխարհական պատերազմին՝ անհաշտ աչքով կը դիտէր Յունաստանի մեծնալը, որուն կը նպաստէր յայտնի կամ քողարկուած Գաղղիոյ քաղաքականութիւնը: Այդ ատելութիւնն կրկնապատկեցաւ և եռապատկեցաւ, երբ Դաշնակիցները Ձմիւռնիա Յունաստանին անցուցին: Ուստի Յունաց յառաջ խաղացութիւնն Փոքր Ասիոյ մէջ կասեցնելու համար, իտալիա Ատտալիայէն Գոնիա գաւառամասերը գրաւեց, որով ուղղակի հաղորդակցութեան հետ կը մտնէր թուրք ազգայնականներու հետ, և թշնամութիւնն երթալով յայտնի կը դառնար երբ թուրք և Յոյն բանակներու միջև ընդհարումներ տեղի կ'ունենային:

Եւ որովհետև Հայերու և Յոյներու յարաբերութիւնն շատ լաւ էր և կերպ մը համաձայնութեան կու գային իրարու հետ բոլոր ազգերը, իրենց հայրենիքը թուրքէն ազատելու, Հայաստանի և Պոնտոսի մի քանի գաւառներ պիտի կցուէին Հանրապետութեան տիրապետած երկրի հետ, որով Սև ծովի վրայ Տրապիզոն և Միջերկրականի վրայ Ատանայ-Միսրիս քաղաքները կը պահանջէին Հայերը, ազատ ելը մը նաւահանգիստ մը ունենալու համար որուն կամակից և օգնական էր Մեծ քաղաքագէտն Վենիսիոս Կրետացին, այն ժամանակ իտալիա պաղեցաւ մեզէն և թուրքն իտալիոյ նեղ դրութենէն օգտուելով, հասկացուց որ առաքնական միջոցներ շնորհելու պատրաստական էր ու Հերակլիայի Սև ածուղը կը խոստանար անոր տրամադրութեան տակը դնել, եթէ իտալիա նոյն զգացմունքներով վերաբերուէր դէպի թուրքիա Գերագոյն խորհուրդի ՆԻՍՏԵՐՈՒ մէջ: Իտալիոյ ԵԱՀԵՐԸ, ինչպէս ասեր էր հեղինակաւոր անձնաւորութիւն մը, կը բռնադատէր զՆիտի Նախարար-

րապետը Սան Ռէմոյի Համագումարի մէջ գոհել Հայաստանի Անկախութիւնը և ազատութիւնը թուրքի սեղանի վրայ:

Մի և նոյն ժամանակ իտալիա ալ Գաղղիոյ հաւասար՝ աչք ունէր դաշտային կիլիկիոյ վրայ, և Տիտոսնի այդ դրութիւնը պաշտպանողն եղաւ իրենց Գաղղիային ժողովարանին մէջ և հակառակ Հայաստանի անկախութեան քուէարկութիւն մ'ալ տեղի ունեցած է. հակասելով կանխաւ վարչապետ Օրլանդոյի արտասանած խօսքերուն թէ՛ կը իւրացնէ Հայաստանի անկախութեան հարցը իտալականին հետ: որուն համաձայնութեան քուէ տուած էին Խորհրդարանի երկու հարիւրէն անկի պատգամաւորներ: Պաշտօնական հրատարակութեան մէջ յիշածս Հայոց միջնդէպն ջնջուցաւ: Ասոնց մոռցուած բաներ էին, և յիշելու հարկ չկար, եթէ Հայերն՝ այս անգամ ալ ՅԱՂԹՈՂ դաշնակիցներու շահագիտական դաւերուն զոհ չ'երթային: Ասոր պատճառը հետեւեալներն են ըստ մեզ:

Գաղղիա, Անգղիոյ ճնշման տակ երկիւղ կրելով որ կրնայ Սիւրեան կորսնցնել, լքեց Կիլիկիա, և դրամատիքերու ճնշման տակ, ուռի Հորթին երկրպագու Միլլըան, դաւաճան և թշնամի թուրքին բարեբարել ուզեց և սուրը դարձուց Հայու սրտին:

Իտալիա նոյնպէս Լոյտ ճէորճի թելերու մէջ բռնուած կը կորսնցնէր Ալբանիան և մանաւանդ Փոքր Ասիոյ ծովեզերքներն Ձմիւռնի քաղաքով, Հայաստանէն յոյս և շահ չունէր իտալիան, և ոչ Հովանաւորութեան գործի մէջ, վասն զի իտալական ճառագիտներ հասկացուցին թէ Հայը՝ արթուն ճարտար և շուտ զարգանալու ընդունակ ազգ մը ըլլալով, իտալիա պիտի ստիպուէ հրամարիլ շատ շուտով, ուստի այնպիսի երկրի մը հետ գործ սկսելու է որ երկար տարիներ (և դարեր) անընդունակ լինի զարգանալու, և գտան թուրքը: Երկու լատին ցեղի ջոյր ազգերը, Անգղիական միազլիսպատուութեան ուժերուն հակակշիռ մը ստեղծելու համար, նախընտրեցին թուրքը վերականգնել իւր հին սահմաններու մէջ: Չենք սխալիւր եթէ պնդենք

որ այդ ուղղութեամբ սկսան գինեկ և սպառազինեկ թուրք Միլլիհինները, և կը ստսկանք մտածելով թէ Մարաշի, Ջէյթուհի մէջ իտալական զինարաններու ծախսած հարիւր հազարներով հրացաններու զնդակներէն գետին տապալեցան շուրջ քսան հազար Հայեր։ Սակայն խորագէտն Ալբրոն, որ ուշադրութեամբ կը դիտէր բոքիկ քաղաքագէտներու շարժումներն, կ'ընեց արշաւներ, չտեսնելու զարնելով անոնց անխոհեմ արարքներն մինչև դրական արդիւնքի մը երևնալը։ Հարկ չէ թէ իւր նպատակի յաջողութեան համար գոհուին դարձնալ անմեղ Հայեր։ Արդ մինչ կ'իլիկիոյ Հայոց ջարդերով լատին դիւանագիտութիւնը կ'երազէր Միլլիհիններու և Ալարներու միացումն, օգտուելու համար այդ մոթ ուժերով Անգլիոյ դէմ, մէկ ոտամարմ Միլիհիններուն երեցաւ Վոսիփորի արհաւիրում վրայ։ Կ. Պոլսու գրաւուած էր Անգլիական նաւատորմի զով և իբր թացարձակ Տէր իւր հրամանները կատարել կու տար։ Գաղղիա և իտալիա զարմանքով նայեցան դաշնակցի երեսը, և առանց պատասխանի հասկացան թէ՛ օժը զոր դուք կը ջերմացունէք ինծի դէմ, ահա անոր գլխի վրայ ձգուած է զբահարներուս խորհիւններն։ Բայց վէրքը ծածկուած ձնաց երկու քոյր ազգերու կուրծքին տակ և Սան Ռիմոյի մէջ տիժը դուրս պիտի տար Վարչապետ Նիտտի, որ Գերագոյն խորհրդի նստաշրջանին՝ ուղղակի աճուրդի դրաւ Հայաստանի ազատութիւնը և անկախութիւնը և թուրքէն գնեց Հերակլէայի ամբարանը։ Ներսէ յարցանալք հողամասերէն 25215 քաժին մը՝։

Ազատ և յառաջադէմ իտալիան, Գալիբարդիի և Մաժժինիի և նմանների հայրենիքը, որ կը պարծէր հալածութեանը և բնկնուածներու պաշտպանն և ազատա-

րարը հանդիսանալ, այնպիսի շէջնակառք դադաքականութեան մը հետեցաւ, որ միայն նախատինք և ստուեր կը բերէ իւր փառաւոր անցեալին։ Փլորենտիոյ Ս. Խաչ Եկեղեցւոյն մէջ հանգչողներու քաջազանց շիրիմներն, այլ ևս զիտալական ոգին առ մեծամեծ չեն վառեր, այլ թուրքի հետ բարեկամ և բարերար կոչուելու տենդով կը փորձէ ի զուր Տրիպոլսոյ մէջ կրած պարտութիւնները և անարգանքները մեղմել, անկարող լինելով վրէժ խնդրել Շաւրաթի մէջ հազար Բերսալիները խողողողներէն, Հոմսի, Ջանզուրի և այլ տեղեաց հոսսակախմբերէն, որոնք ամեն օր իտալական դրօշը ոտնատակ կու տան ցեխերու մէջ։

Ոչ, իտալիա հետեւելով Նիտտիի ուղղութեան կը սխալի, ինչպէս նաև Գաղղիա, թուրքը սիրաշահելու մէջ։ Թուրքը ոչ թէ Հայի թշնամին է, այլ հանուր մարդկութեան, թուրքի կրօնական մոլեռանդութիւնն է զինքը գերող կաշկանդող և անընդունակ զարմնող քաղաքակրթութեան և զարգացման։ Թուրքի կրօնական հաստատութիւններն են որ փակչելով Ղուրանի նիւթական հասկացողութեան կը սպաննեն թուրքի հոգին, և կը մնայ մարդն անասուն, որու բնազդը երբ զգաուի կարմիր Սուլթան մը կամ Երիտասարդ թուրքերը կը դառնան հրէշաւոր եղեռնագործներ և ջարդարարներ։ Գաղափարական, աստուածային և քրիստոնէական կրօնքի հակառակեալ կը կազմեն իսլամական դաւանութեան պատկանող ցեղերը, և բարբարոսութեան միջովայրէջ դուրս չեն ելներ։ Եթէ գտնուին զարգացած թուրքներ, անոնք ողղադատաւ մահմետականներ չեն։ Այս բնոյթով և հասկացողութեամբ տարրի հետ համակերպուել, պատուոյ մոռացումն է և հաւասարութիւն ոչնչութեան, որով անկարելի պիտի ըլլայ համոզումով խաղաղել Արևելքը և Հարաւային երկիրներն, Ալբրիկէն, այլ միայն ուժով և օրէնքով զսպել և զգաստացնել, եթէ կարելի է։ Մարդկութեան և քաղաքակրթեալ աշխարհի պարտքն էր, գոնէ այս աշխարհաւեր

1. Վասն զի հարուստ շերտեր և արդիւնաբեր խուկերը արդէն սիրապաշար են Գաղղիացիք և Յոյներն, և իրեն արժանուած գետինի վրայ, դեռ շատ մը արածաւաթեր կան, որոց հետ գիտարարմանը զօրծ պիտի ունենայ իտալական տէրութիւնը։

պատերազմէն վերջ, յառաջաւոր Ասիան մաքրել սրբել թուրք խուժանէն, պէտք էր միաբան վերականգնել ընկճուած ազգերը, որոնքբերել զանոնք Ազգերու դաշնակցութեան ներքեւ, իսկ թուրքին թողուլ և սահմանափակել այն գաւառներու մէջ, որոնք հին ընակչութիւնք իսպառ ոչնչացրել են: Ասով միայն Եւրոպան կրնար ապահով և զոհ մնալ թէ կնքած էր արդարեւ և երկարատեւ խաղաղութիւն: Մինչ երեք մեծ պետութիւններն առնէ մէկն ուզեց աւելի օգտուիլ և սիրաշահել զթուրքերը, այդ հակամարդկային մրցութեան մէջ, Հայաստանի լաւագոյն գաւառներն զլաւալով մեզի, նուէր մը կ'ընէին Սուլթանին փոխանակ առանց վարձքի գրաւած Միջագետքի, Պաղեստինոյ, Սիրիոյ և Հերակէյայի քարածուղի շահագործութեան: Զայս կ'ուզէ անկարկել Վսեմ. Նուպար փաշան. «չառ մը խոստումներ որոնք եղած էին, մոռցուած կամ մէկ կողմ թողուած են. կը խուսափեն անոնք խօսք ընելէ, ՎԱՅԵՆԱՆՈՎ ՈՐ ԶԵՆ ԿՐՆԱՐ ԿԱՏԱՐԵԼ ԶԱՆՈՐԻՔ»: Չեն կրնար. ո՞վ հաւատաց: Դիւանագիտութեան լեզուն՝ Պետական վարչներու բերնի մէջ կը ջրջի հողմացոյցի պէս այն կողմը՝ ուսկից շահաբեր հողմերը կը փչեն:

Եւրոպական քաղաքագիտութիւնը Վերդիի երեակայած կրնն է, որ հողմավար փետուրի նման կը փոխէ միտքը և խօսքը: Մանուկ ազգ մը, ինչպէս Հայն է, օրուան երգը սովորած չէ դեռ: Հագիւ թէ իւր դարաւոր շղթայներէն ազատուած, Նալբանդեանի երգած մանուկն է, որ երկու ձեռքով պինդ գրկեց Ազատութիւն, Հայրենիքը, ՈՐ ԻՒՐ ՍԵՓԱԿԱՆ ԱՐԻՒՆՈՎ ԳՆԵՑ և առաջին բարբառը դաշնակցներէն սովրեցաւ և կրկնեց իրաւունք, արդարութիւն, ազատութիւն: Բառեր, որոնք կարմիր արիւնով ձեռն վրայ գրուեցան: Եւ քանի մօտեցաւ հաշուէյարդարութեան ժամանակը, երբ պէտք էր ճանաչցուէին Հայու դարաւոր և նոսրական իրաւունքները Միացեալ և Անկախ Ազատ Հայաստանի վրայ, ընդ հակառակն, դաշնա-

կիցներու հասարակական կարծիքն՝ պաշտօնական և ծանրակշիռ լրագիրներու միջոցաւ դարձաւ մեր դէմ և սև տառերով սպիտակ թղթի վրայ չիղճեցին զուգակշիռ մը ընել Հայի և թուրքի նշանակութեան միջև քաղաքակրթութեան և մարդկութեան նուազ օգտակար եղած են մարդկութեան Եւրոպային կամ դաշնակցներուն՝ քան թուրքերը: Դժբաղդաբար կղերական թերթերէն ոմանք այդ ուղղութեամբ մրցին անողոք պայքարը Հայ ազգի և Հայաստանի անկախութեան ի փնտս, և բոլորն ի միասին ունեցան իրենց արդիտարքի ազդեցութիւնը մանաւանդ Սան Սէմյո հաւաքուած Գերագոյն Խորհուրդին վրայ:

Եղած որոշումն ոչ միայն կը դրժէ մարդասիրութեան, այլ և դիւանագիտական սխալ մ'է: Թուրքի արթնցած ազգայնական ոգին ճնշել անկարելի է. անոնք չափէն աւելի ազատութիւն ձեռք բերին. Ենչիւրիներու վերապրումն կանխատեսել կուտայ: Պանթուրանիզմը կամ Համալսամականութիւնը իւր յաջողութիւնը ապահոված կրնայ համարել, իթէ Շիա թաթար — Պարսիկներն որոնքբերել Երիտասարդ թուրքերու սկզբունքները: Եթէ ցարդ անոնք չյաջողեցան մասամբ մը իրենց դիւական ծրագրի մէջ, Եւրոպայ կը պարտի Հայ ազգի քաջութեան, անընկճելի կամքին, ռազմիկ ոգւոյն: Այդ շատ լաւ գիտեն Դաշնակցներն, և ցաւալին այն է, որ այսօր իրաւունք և արդարութիւն գործադրող Գերագոյն Խորհուրդը, գործակից կը դառնայ թուրքի դաւերուն Հայաստանը բնաջնջման պայմաններու մէջ դնելով:

*
* *

Դաշնակցներու հոգեբանութիւնը քաջատրեւն դեռ կանուխ է, դրամայի վերջին արարուածը դեռ չէ խաղցուած: Առ այժմ Հզօրներն իրենց պարարտ բաժիններն ստանալէն վերջ, իրաւունք և արդարութիւն՝ ոստիկանական հսկողութեան տակ դրին, ուստի անոր անունը կրկնելն ձանձրութիւն

կը պատճառէ և փաստաբեր տկարներուն։ Վոսփորի կովը դեռ չէ ցամքած, ծծելու ծարաւը ստիպեց երկու վարչապետներէն մէկը՝ պաշտպանել Հայերէն և Յոյներէն հարստահարուած «խղճամիտ և ազնիւ» թուրքը. միւսը՝ արդարացեալ գործուած գազանութիւնները դաշնակիցներու դէմ, և գեղերեսել վատոգի դաւաճանութիւնը երախտաւորներու դէմ, փաստաբանելով Գերագոյն Ատենի մէջ թէ՛ «քիչ մը շոգը, քիչ մը ծարաւը և անօթութիւնը, և քիչ մ'ալ դիւական զրգուռն» մղեցին զթուրքը Տէստոն հսկայի գիրը»։ — Էւ այդ աստղն կոփերտոսի, Ժան Դ'Արքի ասպետական ցեղին սերունդ կը համարի զինքն։

Մենք Հայերս, ժամ է Լոյտ ճէօրճի խօսքը ականջի ող ընենք, և լաւ մտածենք անոր հետեանքները։ Հասկանանք մեծ քաղաքագիտի խորին խորհրդով ըսածը։ Ուրիշներ թուրքերը կը զինեն և կը քաջալերեն, մենք զԶեզ կը զինենք ինքնապաշտպանութեան համար։ Գնացէք կոտեցէք, ջարդուցէք, մենք հանդիսատես կ'ըլլանք ձեր շահատակութիւններուն, ով որ դաշտի վրայ մնաց կանգուն և յաղթող, մենք պատրաստ ենք ճանաչելու անոր իրաւունքները, անոր արդարութիւնը, անոր ազատ հայրենիքը։

* *

Մենք շատ կռուցանք, շատ արին թափեցինք և շատ յաղթեցինք. Հայկական Հանրապետութեան դրօշի տակ զինուորած Հայաստանի որդիքը, պատմութեան մէջ չտեսնուած քաջագործութեամբ,

Յըցեցին իրենց Նիզակն արի
Պաշպանակ Հայ աշխարհի.

Դեռ զոհեր տալու պարտը չունինք դիւանագիտական եղբրեղութեանց. մէկ Հայի կեանքը այժմ արժէ հազար։ Խաղաղութիւն կնքելու ժամանակ, հակառակութիւն մ'է հրապուրել զէնքով և արինով գրել դաշնագրութիւնն երկու ազգերու միջև, որոնք իրարու դրացի պիտի ապրին։ Լա-

ւազոյն է Հռոմէական առածին միտ դնել և զործադրել. Si vis pacem, para bellum. — Եթէ կամիս զիաղաղութիւն պատրաստեցիք ի պատերազմ։ Եթէ Լոյտ ճէօրճ այս մտքով թէւադիր եղած է, շնորհակալութեան արժանի է։ Պատրաստուինք որքան կրնանք, ոյժը պատկառանք կ'ազդէ, ոյժը կ'ապահովէ կեանքը և յարատե կ'ընէ խաղաղութիւնը։

Հայկական Հանրապետութիւնը զէնքի ուժով յարգել տուաւ իւր ազգային իրաւունքներն և հաշտութիւն կնքեց թուրքի հետ և խաղաղութեան ժողովն ճանաչեց անոր զոյրութիւնն, անկախութիւնն և ազատութիւնը։ Բայց ասով Հայոց և Հայաստանի դատը չվերջացաւ, երկու միլիոնի չափ զոհուած հայերու արիւնն՝ Գերագոյն Խորհրդին, իւր բողոքն կ'ընէ Ազգային Միացեալ պատուիրակութեանց բերնով և յանուն արդարութեան և իրաւունքի՝ կը պահանջէ իրենց բնակավայր Հայաստանի բնիկ գաւառներու կցումն Հանրապետութեան հողերու հետ, որպէս զի անոնց սերունդին մնացած բնկորները միացած իրենց համարին եղբայրներու հետ, զան բնակին և շէնքեն իրենց այրուած տներն, մշակեն խոպանացած արտերը և կազմուի Միացած և Անկախ Ազատ Հայաստան մը։

* *

Միայն Տաճկահայաստանի ազատագրման համար է որ, Հայերն՝ իրրեկ դաշնակից կը մտնեն միւս գլխաւոր Դաշնակից պետութիւններու հետ կնքելու դաշն իրենց և թուրքի միջև։

Ուստի Հաշտութեան դաշնագրի Զ. գլուխն՝ որ ՀԱՅԱՍՏԱՆ խորագրերը կը կրէ, կարելի է իմանալ թէ թուրքն և Դաշնակիցներն ինչպէս կը հասկանան՝ Ազատ և Անկախ Հայաստանը։ Յօդուած 88 կրէ. «Թուրքիա ներկայ դաշնագրով կը ճանչնայ Հայաստանը իբր ազատ և անկախ պետութիւն, ինչպէս ճանչցած են դաշնակից Պետութիւնները։

Եթէ ուրեմն դաշնակիցներու հաւանու-

թիւնը համապատասխան է թուրքի հասկացողութեան, դաւաճանութիւն մ'է իրաւունքի և արդարութեան: Որովհետեւ թուրքն ազատ և անկախ Հայաստան կը ճանչնայ, և ոչ ամբողջական Ռուսա-Հայաստանը, որու տերն է Հայկական Հանրապետութիւնը, որով Դաշնակից մեծ պետութիւններն ինչ վարձատրութիւն կուտան իրենց դաշնակից Հայուն և Հայաստանին. ինչ վարձատրութիւն Արարայի վրայ ինկած քաջերուն, հարիւր յիսուն հազար զօրքին որ երկու տարի կուեցցաւ Ռուս բանակի մէջ և ժամանակ տուաւ Գաղղիոյ և Անգղիոյ սպառազինուելու. ինչ վարձատրութիւն Սարտարապատի, Ղարաբաղիսու, Զանգեզուրի անմահ քաջերուն որ վեց ամիս հետուրոնցին թուրքի բանակն Բագուի նաւթահորեղն և Պարսկաստանի ճանապարհէն: Ոչինչ, քաղաքական և աշխարհագրական տեսակէտով: Հինգ տարուան աշխարհաւեր պատերազմին տնտեսական և ընկերակաւին հետ ցուցադրած՝ մեծ բարոյական անանկութիւնն է Սան Ռէմոյի մէջ գումարուած Գերագոյն խորհուրդի վերջին եզրակացութիւնները:

Եթէ մարզասէր Ամերիկան չլինէր, որ իրեննոսի ծանր սուրը նետեց պատերազմի նժարի մէջ և ընկճեց Տիտոններու վիթխարի բանակներն, կորսուած էին Դաշնակիցներն, կորսուած պիտի ըլլար մեր փառապանծ Հանրապետութիւնն և միացեալ անկախ Հայաստանի մը մշտապառ տնչանքը: Բայց դաշնակիցներն շուտով մոռացան Մեծ մարդու արդիւնքը, չհանդուրժեցին Միացեալ - Նահանգներու ներկայութիւնն Եւրոպայի գործերու որոշմանց մէջ. «այն օրէն ի վեր, կ'ուզէ ասել Վսեմ. Փաշան, մեր Հայկական Հարցն ալ հաւանական լուծումներու շրջանակէն վտարուեցաւ»: Յուսանք որ Հայ ժողովուրդը միշտ երախտագէտ լինի բարերար Մեծ Ազգին, Սան Ռէմոյի Գերագոյն խորհուրդն յանձնելով Նախագահ Ռիլլանին Հայաստանի սահմաններու վերջնական որոշումն, յուսով և երկիւղով կը սպասենք որ Նա Դաշնակիցներէն պահանջէ Հայաստանի դրամն և

մատուցողներուն տայ Տիրոջ անակնունելի պատասխանը:

* *

Նիւթէ Նիւթ անցնելով մոռացանք մեր քաջ թագաւորն Արշակ Անյուշ բերդի մէջ: Կ'ըսեմ ձեզ Հայեր, Դրաստամատի պէս տիրասէր ըլլանք, բայց ոչ անձնամատն լինել երկուքին պէս: Յոյսերնիս չկարենք դաշնակից Մեծ Պետութիւններու արդարադատութենէն և անկալիք օգնութիւններէն: Վասն զի եթէ քաղաքականութիւնը կը ստիպէ վարչապետներն խոտորել արդարութեան և իրաւունքի ուղիէն, սակայն Դաշնակից պետութեանց մէջ կան դեռ հազարաւոր ԲԱՐԻ ԵՒ ԱՋՆԻԻ ՀՈԳԻՆԵՐ, որոնք կարեկից են մեզ հասած անբաղդութեանց և դեռ յանուն իրենց հայրենեաց և ի պատիւ Մեծ ազգերուն՝ անոնք կը խոստանան միշտ իրենց օգնութիւնն և պաշտպանութիւնը, չլուսահատինք, չվիրաւորենք Ազգ մը և անոր արժանապատւութիւնը:

Աններելի սխալ մը գործած կ'ըլլայ Հայ ազգը, եթէ մտիկ ընէ այն թելադրութեանց թէ այսուհետեւ պէտք չունինք Եւրոպական պետութեանց պաշտպանութեան և մենք Հայերս պէտք է միայնակ տնօրինենք մեր բախտը ներկայ քաղաքական թոհոհական վիճակին մէջ: Խառլիան ալ երբեմն, ստրկութեան մէջ տանջուելով, իրեն առած մ'ըրած էր *l'Italia farà da se*. Խառլիան ինքնիրեն պիտի գործէ: Այդ սկզբունքի սխալը ըմբռնեց Կալուր, և Նապոլէոն Գի միշտմտութեամբ միայն կարողացաւ դուրս վարել օտարը, դարաւոր թշնամին: Մեզ Հայերիս համար, նայելով մեր աշխարհագրական դիրքին և սակաւաւոր թիւին, հարկաւոր է մի ուժեղ Պետութեան աջակցութիւնը վերականգնելու Նոր Հայաստանը հաստատուն և տեական հիմունքներէ վերայ:

Սակայն ընդ նմին վերակոչենք մեր մէջ մեր հայրենական ոգին՝ Հայ ազգի գիտակցութիւնը, որ իսկզբանէն իւր խնդրի և

բազմի վրայ յուսացած աներկիւղ դիմազորւերն է բռնաւորներու դէմ, անվեհեր կոտորէ է գերակշիռ ուժերու դէմ, կեանքի և մահու պայքարի մէջ՝ նախընտրելու է փշուրով քան խոնարհիլ և ստրկանալ բռնաւորներու առջև, և անով յաջողել է պահել իւր դարաւոր գոյութիւնը: Շատ հին ազգերէ մինակ է այս ազգն է որ ըստաւուն դարերու աճումով և կեանքով այսօր Հայաստանի կուրծքի վրայ կը բարձրանայ հսկայ կաղնիի պէս՝ ինքնաբուն ուժերով հաստատուած սեփական արմատի վրայ: Ազատ Մասիսն դարձեալ բերկրեցաւ Նոր Քաջերով. Հայ բանակն կոտեցաւ եռագոյն դրօշի տակ և մեր դարաւոր թշնամեացմէն վրէժն առին, շատ ախոյեաններ յանդունդ գլորեցին «առ Արշակ քաջ»:

*
* *

Մահն՝ արմատին է ծառ...

Մահն իւր արմատին՝ Ազգային գիտակցութիւնն է. Հայկական նոր սերունդն ալ պէտք է համախմբուի Միութեան զապափարի շուրջն. Միացեալ և Անկախ Հայաստանի նկատմամբ եղած տարածայնութիւններն ժամ է արդ բառնալու ի միջոյ, որոնք կը գոսացնեն մեր ծառի աճումն և ուռնացումն: Երբ մէկն արմատներն բրէ, միւսն ջուրը կտրէ, երբորդ մը սղոց դրած բունը սղոցէ, չկայ յաջողութիւն և ոչ գործի աւարտ: Մենք իրաւունք կը զգանք գանգատելու Դաշնակիցներէն թէ յուսախաբ ըրին զմեզ, սակայն այդ յուսախաբութեան մէջ մենք մեր մեղաւորութիւնը կը ճանչնանք արեօք: Այս կողմ, այն կողմն մեր սխալմունքներու մերկացումները կը լինին. մը քան նպատակայարմար են անոնք մեր դատին՝ ներկայ ժամանակի և պարագայներու մէջ: Անոնք խրամատներ կը բանան մեր մարմին մէջ, ուսկից թշնամին կ'օգտուի պղտորելու այն մարդկանց միտքերը,

որոնք պատերազմի սկիզբէն և զինադադարի առաջին ամիսներուն, աւելի լաւ տրամադրեալ էին դէպ ի մեզ, քան այս մի տարւոյ ընթացքում, երբ, իբր թէ «ձմարտաքնան» սիրով տանջուած ոգիները, անխնայ և անվայել կերպով կը դառնին և վարկաբեկ կ'ընեն Հայ ազգին և Հանրապետութեան ամենաազդեցիկ և տաղանդաւոր Վարիչներն և Վարչապետները:

Հաշուէյարդարութեան ժամանակն՝ աւմեն ժամանակ է, ոչ ներկայիս: Եթէ կուգնք համոզուիլ լրագիրներու մերկացումներու անպտուղ ու փասակար հետապնդութեան, բաւական է ի նկատի առնուլ Խալիլոյ ներքին աննախանձելի կացութիւնը, որ հետեանք մ'եղաւ կապորէտուոյ խորտակման պատճառներու քննութեանը. այն խրամատեց ազգային միութիւնը, չլստեց հայրենասիրութիւնը և վարկաբեկ ըրաւ Պաշտօնէութիւններ: Պարտուած Գերմանիան իսկ պատասխանատուներ քննելը փասակար կը համարի իւր ներկայապէս ապրած ժամանակին:

Երբեմն խժական անուններ զմեզ անջատել էին Ռուսահայ-Տաճկահայ, Ռուսը միջին ելաւ, Տաճիկն վատթարացաւ, մնացինք մենք Հայերս դէմ ընդ դէմ, իբր ջրի երկու կաթիլներ. ճշմարիտ, անմեանուէր հայրենասիրութեան ոգին, միութեան շունչ մը, բաւական է միացնելու զանոնք ամբողջութիւն մը կազմելու համար: Հայաստանը մերն է ասոնք, մեր հայրենիքն Հայոց աշխարհն է «ուր Հարցն են անդ բնակեալը ազգի տան թորգոմայ». Ուստի Հ. Ալիշանի հետ ասանք.

Յերկիր հայրենի, բովք իմ կենաց և խանդից
 Ի վայրեն սիրուն ազատութեան ծագկանծեմ,
 Յուստանն իմ նախնոյն հեղինակին հրակայից՝
 Ուստ՝ ել ազգզամբ ու եհար զՏիտան դեռադէմ,
 Հան՝ զիս, Ազիդ Հայկազանց՝
 Ի լեռնադաշտն այն Հարանց:

ՄԱՐԿ ՇԻՐԱԿՍ